

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11 (2) 2024

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 10.03.2024

Kabul tarihi | Accepted: 20.04.2024

Yayın tarihi | Published: 25.04.2024

Noorulhaq Amiry

<https://orcid.org/https://0000-0001-9569-0742>

PhD student, Ondokuz Mayıs University, Türkiye, noorulhaqamiriz@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Noorulhaq Amiry (2024). Emîr Şir Ali Han'ın Modernleşme Çabaları ve Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Bu Süreçteki Etkileri (1869-1879). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 1342-1364, <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.748>

Emîr Şir Ali Han'ın Modernleşme Çabaları ve Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Bu Süreçteki Etkileri (1869-1879)

Öz

Emîr Şir Ali Han, Mart 1869'da Hindistan Genel Valisi Lord Lawrence'ın dâvetini kabul ederek Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret hem kendisi hem de ülkesi için derin etkiler bıraktı. Hindistan'daki askeri düzenlemeleri gözlemleyen Şir Ali Han, ülkesinin İngiltere ve Rusya gibi büyük güçler arasında kuşatıldığını fark etti. Bu durum, ülkesinin geri kalmışlığını daha da net bir şekilde görmesini sağladı. Dönüşünde, seleflerinin geleneksel aşiret birimlerinden ve feodal güçlerden oluşturduğu orduların modern bir devlet için yetersiz olduğunu anlayan Şir Ali Han, bir dizi askeri reform yapmaya karar verdi. Bu reformların yanı sıra, Afganistan'ın kalkınması ve güçlenmesi için yönetsel, ekonomik ve sosyal alanlarda sürekli çaba harcadı. Birçok sözleşme imzalayarak ülkenin modernleşmesine ve kalkınmasına katkıda bulundu. Bu reformlar, Emîr Şir Ali Han'ın saltanatının ikinci döneminde (1868-1878) gerçekleştirildi. Makale, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Emîr Şir Ali Han döneminde reform sürecindeki rolünü ve etkisini incelemiştir. Bu araştırma betimsel-analitik bir yöntemle yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Emîr Şir Ali Han, Modernleşme, Seyyid Cemaleddin Afgani, Eğitim, Askeri, Modernleşme*

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Amir Shir Ali Khan's Modernisation Efforts and the Effects of Sayyid Jamaluddin Afghani on this Process (1869-1879)

Abstract

In March 1869, Amir Shir Ali Khan accepted the invitation of Lord Lawrence, the Viceroy of India, and paid an official visit to India. This visit had a profound impact on both himself and his country. Observing the military arrangements in India, Shir Ali Khan realised that his country was surrounded by great powers such as Britain and Russia. This made him realise the backwardness of his country even more clearly. On his return, Shir Ali Khan realised that the armies formed by his predecessors from traditional tribal units and feudal forces were inadequate for a modern state and decided to carry out a series of military reforms. In addition to these reforms, he made continuous efforts in the administrative, economic and social fields for the development and strengthening of Afghanistan. He contributed to the modernisation and development of the country by signing many contracts. These reforms were carried out during the second period of the reign of Amir Shir Ali Khan (1868-1878). The article analyses the role and influence of Sayyid Jamaluddin Afghani in the reform process during the reign of Amir Shir Ali Khan. This research is written in a descriptive-analytical method.

Keywords: Amir Shir Ali Khan, Modernisation, Sayyid Jamaluddin Afghani, Education, Military, Modernisation

Giriş

Afganistan, tarihi önemiyle doğu ile batıyı, güney ile kuzeyi birbirine bağlayan bir ülkedir. Bu nedenle, stratejik olarak önemini tarih boyunca korumuş ve çeşitli orduların saldırılarına mâruz kalmış ve işgal edilmiştir. Ancak, idârî yapıya baktığımızda, Afganistan, kuruluşundan itibaren 1747 yılından bu yana kabileler tarafından yönetilmiştir. Siyasi, askeri, ekonomik, eğitim ve hatta dini kurumlar açısından, ülke tamamen aşireti bir karaktere sahipti. Avrupa toplumu, yeni keşifler ve modern uygarlığın doğuşuyla meşgul olurken, Afganistan aşiret zihniyetinin zirvesinde bulunuyordu ve ülke feodal beyler tarafından yönetiliyordu. Afganistan, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar modern dünyanın tüm gelişmelerinden habersizdi. Hindistan yarımadasındaki İngiliz sömürge yönetimiyle birlikte, modernleşme havası Afganistan'a doğru yayılmaya başladı. Hindistan'ın modernleşmesinin Afganistan üzerindeki etkisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olup, bu süreç diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da öncelikle askeri alanda ortaya çıkmıştır. Çünkü o dönemde, kabile güçleri ve yabancı sömürgeciler Afgan hükümeti için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle, askeri alanın güçlendirilmesi ve çağdaşlaştırılması büyük bir gereklilik haline geldi. Askeri alandaki modernleşme çabaları zamanla eğitim, siyaset, kültür ve

ekonomi gibi diğer alanları da etkilemiştir. Afganistan'daki modernleşme sürecinin ilk adımları genellikle İngilizlerin etkisiyle atılmıştır. Aslında, Hindistan'ın güvenliğini artırmak amacıyla Afganistan'la kurulan ilk temaslar, Afganistan'daki modernleşmenin ve modernleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Afganistan ile Hindistan yönetimi arasındaki ilk temas, 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir ve bu temas, Afgan toplumunda modern medeniyetin kapılarını aralamış gibi görünmüştür. Bu nedenle, Afgan toplumu yeni değerlere yönelmiştir. Ancak, Afgan toplumunda modern uygarlığa duyulan ilgi, önemli olmasına rağmen çok geniş ve güçlü değildi. Çünkü söz konusu ilgi sadece ülkenin liderliği gibi güç odaklarından gelmekteydi ve halk ile toplumun bu konuda pek bir fikri yoktu. Ancak, modern medeniyetin toplum üzerindeki etkisi ne kadar sınırlı olursa olsun, yine de önemliydi çünkü modern medeniyetin bazı değerleri Afgan toplumuna etki ediyordu. Emîr Şir Ali Han döneminde modernleşme ve bu yöndeki çabalarla ilgili ilginç bir nokta, cesur bir şahsiyetin varlığıydı; siyaset ve felsefe profesörü olan Seyyid Cemaleddin Afgani, bu yıllarda Afganistan'da ılımlı bir devrimci olarak yaşamaktaydı. Şamil Kurbanov'un belirttiğine göre, Seyyid Cemaleddin Afgani; "Özgürlük ve cesaret için yaratılmış savaşçı bir kişiydi. Bu uğurda hayatını her türlü tehlikeye atmaya hazırdı. Hapishaneler, işkenceler, hatta parçalanma bile onu endişelendirmezdi (Kurbanov, 2011). Tarihi kaynaklara göre, Seyyid Cemaleddin, Muhammed Azam Han zamanında Afganistan'a gelmiş ve onunla çok yakın ilişkiler kurmuştur. Hamid Elgar'a göre, 19. yüzyıl kahramanı (Algar, 1369). Seyyid Cemaleddin Afgani'nin değeri Muhammed Azam Han döneminde artmıştır. Azam Han, onu birinci vezir makamına getirmiştir (Mahzumi Paşa, 2018). 19. yüzyılda bazı bağımsız İslam ülkelerinde, genellikle Avrupa ülkelerinin saldırganlığına ve sömürgeleştirilmesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bir dizi siyasi ve toplumsal hareket meydana geldi. Ancak, aynı zamanda bu hareketler, Avrupa medeniyetinin kazanımlarını elde etme çabasıydı. Birçok tarihçiye göre, Mısır, Türkiye, İran ve Afganistan'daki bu hareketler, esas olarak o dönemin büyük düşünürü Seyyid Cemaleddin Afgani'nin düşüncelerinden etkilenmiş ve siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarında reformlar ve bir eğilim şeklinde ortaya çıkmıştır.

1.Emîr Şir Ali Han'ın Hükümdarlığı Dönemi

Afganistan'ın tarihi, Nadir Afşar'ın ölümünden sonra büyük bir imparatorluk bırakan ve çok fazla güç ve zenginliğe sahip olan Ahmed Şah Durrani ve onun adıyla anılan döneme odaklanır. Ahmed Şah Durrani'nin vefatından sonra, oğlu Timur Şah tahta çıktı. Timur Şah'ın yaklaşık 21 yıllık hükümdarlığı döneminde, kabile geleneklerinin yanı sıra güçlü ve etkili bir merkezi hükümet de yerini almaya başladı, ancak Timur Şah'dan sonra bir gerileme süreci başladı ve Şah Şuca

dönemine kadar bu durum devam etti.Emîr Dost Muhammed Han'ın kaçıışından sonra, Şah Şuca, Ranjitsing ve İngiliz Hindistan Şirketi'nin yardımıyla tahta çıktı, ancak ülkenin iç işlerinin büyük ölçüde Maknathan ve diğer İngiliz yetkililer tarafından yönetildiği içerideki durum sıkıntılıydı. Sayın Valwalaji, "Afganistan'da Yönetim, İdare ve Seçim Tarihi" adlı kitabında şöyle yazmaktadır: Emîr Şir Ali Han'ın yönetiminin ilk döneminde ülke iç savaşlarla karışmıştı ve iktidar mücadeleleri yoğundu. Aynı zamanda, masum insanlara baskı yapmakla ve ülkenin kuzeyindeki insanlara zulmetmekle meşgul olan Emîr Abdul Rahman, Buhara'ya kaçtı ve Emîr Şir Ali Han, diğer kardeşi Serdar Muhammed Emin ile savaşmak için Kandahar'a koştu; ancak bu savaşta kardeşini ve oğlunu kaybetti.

Şir Ali Han zamanında, ilk gazete olarak "Kabil" adıyla Seyyid Cemaleddin Afgani tarafından yayımlanan bir gazete ortaya çıkmıştır. Afganistan'da O zamanlarda temel reformlara başlanmış ve "Şemsün Nehar" gazetesi de yayınlanmaya başlamıştır; ayrıca ülkede bir kabine kurulmuştur. Emîr Şir Ali Han döneminde ülkenin idârî sisteminde reformlar yapılmış ve Afganistan'da ilk kez düzenli bir kabine ve bakanlar kurulu oluşturulmuştur. Şir Ali Han'ın çocukluğunda babası Emîr Dost Muhammed Han, İngilizler tarafından Hindistan'a götürülmüş ve uzun süre Hindistan'da kalmıştır. Bu dönemde İngilizler, Dost Muhammed'e sadece ordularını ve modern silahlarını vermekle kalmamış, aynı zamanda onun üzerinde askeri üstünlüklerini de göstermişlerdir ve istisnasız olarak Dost Muhammed Han, oğlu Şir Ali Han ile birlikte her hafta İngiliz ordusunun eğitim kampına götürülerek askeri güçlerini ve üstünlüklerini göstermekteydi (Farhang, 1992). Dolayısıyla Şir Ali Han, çocukluğundan beri İngiliz Ordusu'na ve yapısına hayrandı. Böylece, Afganistan'da hakimiyetini kurduktan sonra orduda ilk reformlarına başlamıştır.

Dost Muhammed Han'ın Afganistan'daki saltanatı, dış saldırılar ve iç gerginliklerle belirlenmiş, ölümünün ardından kendisini veliaht olarak atayan oğlu Şir Ali Han yönetim yetkilileri ve aşiret reislerinin biatiyle 1863'te yönetimi devralmıştır. Aynı zamanda, onun adına Cuma namazı hutbesi okunmuştur (Yazıcı, 2011). Şir Ali Han'ın "Emîr" ilân edilmesiyle birlikte Afganistan'da tahta geçiş konusunda büyük gerginlikler başlamıştır. 1864-1869 yılları arasında başlayan çekişme ve taht savaşı beş yıl sürmüştür. Taht varisleri arasındaki bu savaşlar, Afganistan tarihinde Fatur dönemi olarak bilinen tam bir karanlık ve kaos dönemine işaret etmektedir (Gregorian, 1969). Emîr Şir Ali Han'ın küçük kardeşi Serdar Muhammed İslam, Emîr Şir Ali Han'a karşı çıkan ve ona isyan eden ilk kişi olmuştur. Aynı zamanda Zormet eyaletinin valisi olan ağabeyi Serdar Muhammed Azam

Han da isyan etmiştir. Emîr Şir Ali Han, iki kardeşinin isyanını kısa sürede bastırmıştır. Ancak bu sefer 1864'te Türkistan'ın valisi olan ağabeyi Muhammed Afzal Han, Şir Ali Han'a karşı isyan başlatmıştır. Muhammed Afzal Han ayrıca Emîr Şir Ali Han adına askeri vergi ödenmesini ve hutbe okunmasını yasaklamıştır (Wheeler, 1895). Emîr Şir Ali Han, Serdar Muhammed Afzal Han'ın tahta geçmesinden endişe duyuyordu çünkü Serdar Muhammed Afzal Han, cesur ve yetenekli bir adamdı. Dost Muhammed Han'ın büyük oğlu ve eski bir İngiliz subayı olan William Campbell ile çalışmış ve Batı tarzında çağdaştırılmış 25.000 kişilik bir ordusu vardı. Ancak Muhammed Afzal Han, Türkistan gibi stratejik bir sınır bölgesini 10 yıldan fazla bir süre yönetmişti (Kakar, 2006). Emîr Şir Ali Han, kardeşiyle çatışmaktan kaçınmak ve çok dikkatli davranmak istemesine rağmen, durum giderek kötüleşti ve çatışma ve savaş kaçınılmaz bir duruma geldi. Şir Ali Han, isyanı bastırmak için Kabil'de toplanan ordusuyla harekete geçti ve iki taraf, Mayıs 1864'te Bamyan'ın yaklaşık 100 km kuzeyindeki Bajgah'ta karşı karşıya geldi. Emîr Şir Ali Han, Afzal Han'a karşı galip geldi ve Muhammed Afzal Han, oğlu Emîr Abdul Rahman'ı kuzey cephesinde savaşırken Buhara'ya kaçması için emretti (Farukh, 1992).

Afganistan'da, Emîr Şir Ali Han'dan önce askeri güçler genellikle bazı aşiret liderlerinin komutasındaki ve yeniden oluşturulan aşiretlerden oluşan bir yapıdaydı. Ancak Şir Ali Han'ın yukarıdaki prosedürü iptal etmesi, sabit maaşlarla çalışan daha modern bir ordu oluşturulmasını sağladı. Şir Ali Han'ın liderliğinin ilk yılı, aile içinde savaş ve çatışmalarla doluydu. Şir Ali Han, kardeşi Muhammed Emin Han'ın kontrolündeki Kandahar'ı ele geçirmek için oğlu Muhammed Ali Han'ı büyük bir kuvvetle gönderdi. Bu çatışmada oğlu ve kardeşi hayatını kaybetti ve iki ordu arasındaki savaşta 8 bine yakın asker öldü. Bu olay, Şir Ali Han'ı psikolojik olarak olumsuz etkiledi. Sınırlarına hâkim olamayınca Kandahar'da tecriti tercih etti ve bu, krallığının çöküşünün başlangıcını açtı (Yazıcı, 2011). Bu aşamada güç boşluğu olan liderlik, olumlu bir durumu gördü ve harekete geçti. Hindistan'a kaçan Serdar Muhammed Azam Han ve Abdul Rahman da ondan önce Buhara'ya kaçmışlardı. Birlikte Kabil'e doğru ilerlediler ve Kabil çevresinde birkaç gün süren çatışmaların ardından Kabil'e girdiler ve 21 Mayıs 1866'da Azad Hapishanesi'nden Abdul Rahman Han'ı, babası Muhammed Afzal Han'ı Afganistan Emîri ilân ettiler (Reştiya, 1957).

Bu gelişmelerin haberini alan Emîr Şir Ali Han, yalnızlık ve izolasyonu geride bırakarak güçlerini organize etmek, donatmak ve kardeşleriyle yüzleşmek için yola çıktı. Bu, iyi bir stratejiydi. 8.000'e yakın askeri kaybetmesine rağmen Şir Ali Han umutsuzluğa kapılmadı ve kaybettiği tahtı geri almaya kararlıydı. Farklı cephelerde savaş yapmak yerine Emîr, Pencşer ve Mukur'daki cepheleri başka güçlere bırakarak kendisi Herat'a çekildi. Muhammed Afzal Han'ın

ölüm haberi (Ekim 1867) ve Muhammed Azam Han'ın Afganistan'a Şah olarak atanmasının ardından Emîr Şir Ali Han, kaybettiği gücü yeniden elde etmeye çalıştı. Ordusunu oğlu Yakup Han'ın komutasında Kandahar'a gönderdi ve Yakup Han, Kandahar'ı geri aldı (Kakar, 2006). Bu zaferin ardından Emîr Şir Ali Han, Kabil'i geri almaya çalıştı. Şir Ali Han ve Muhammed Azam Han, Gazni yakınlarında karşı karşıya geldiler. Muhammed Azam Han'dan bıkmış olan Şir Ali Han'ın destekçileri, Kabil'i geri almak için Şir Ali Han'a katıldılar. Muhammed Azam Han, İran'a kaçarken yolda hayatını kaybederken, ikinci kez Afganistan'ı terk etmek zorunda kalan Serdar Abdul Rahman Han, Rusya'nın işgal altındaki Semerkant'a kaçtı. Böylece Emîr Şir Ali Han, ikinci kez Afganistan'ın hükümdarı oldu ve Muhammed Azam Han ve Abdurrahman Han'ın yönetimlerine son verdi (Farukh, 1992).

2.Emîr Şir Ali Han'ın Hindistan Ziyareti (1869)

Afganistan'daki iç savaş sırasında (1868-1864), Rusya, Türkistan bölgelerini Amuderya Nehri'ne kadar ilerleyerek işgal eden dönemin önemli güçlerinden biriydi (Saray, 1984). Bu ilerleyiş, tahta yeni çıkmış olan Şir Ali Han'ı ve Rusların tarihi rakipleri olan İngilizleri endişelendiriyordu. Emîr Şir Ali Han, yardım istemek ve anlaşmayı yenilemek amacıyla 27 Mart 1869'da Hindistan'ın İngiliz Valisi Mayo Kent ile görüştü. İngilizlere, "babasının yaptığı anlaşmayı yenilemeye gelmediğini, yeni bir antlaşma imzalamaya geldiğini" ifade etti (Gubar, 1989).

Şir Ali Han, Genel Valiye Rusların Batı Türkistan'a ilerlemesine karşı çıkmak için İngilizlerden destek talep etti. İkinci olarak, Emîr Şir Ali Han'ın ve belirleyeceği veliyaht prensin İngilizler tarafından desteklenmesi gerektiğini ve bu desteğin karşılıksız olması gerektiğini önerdi (Atayı, 2005). Ancak Hindistan Genel Valisi, Şir Ali Han'ın teklifini kayıtsızca kabul etmek yerine düşünme süresi talep etti. Bazı akademisyenlere göre, Hindistan Genel Valisi'nin Şir Ali Han'a yazdığı mektupta İngilizlerin Şir Ali Han'ı desteklediği, ancak Rus tehdidinin Emîr kadar ciddiye alınmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu toplantıda Şir Ali Han'ın İngiltere'den altı yüz bin rupi nakit, 6500 tüfek ve sekiz irili ufaklı top aldığı kaydedilmiştir (Farhang, 1992). Şir Ali Han, İngilizlerle politikasında nispeten bağımsız bir yol izlemeye çalışsa da ve bu anlamda babası Dost Muhammed Han'ın 1855 ve 1857 yıllarında İngilizlerle yaptığı ittifakı reddetmiş olsa da iktidarının son dönemlerine kadar Rus siyasetine karşı tam anlamıyla bağımsız bir tutum sergileyemedi. Şir Ali Han, ülkesindeki otoritesini güçlendirmek ve Rusya'nın ülkesine yönelik saldırı tehdidine karşı bir müttefik bulmak gibi iki kritik sorunla karşı karşıya kaldı. Ancak bazı araştırmacılar, İngilizlerin

Afganistan'a doğrudan yardım ve müdahale etmemelerinin asıl nedenini, Hindistan'da 1857-1874 yılları arasında başlayan bağımsızlık mücadelesinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir (Zamani, 2013). Bu nedenle, ülkedeki göreceli barış ortamını kullanarak Şir Ali Han, hükümetin yönetiminden eğitim yapısına kadar kendi yönetimini güçlendirmeye çalışmıştır. Hükümet reformlarının uygulanması ve sömürgeci müdahalelerin önlenmesi yolunda adımlar atarken, bazı durumlarda İngilizlerin taleplerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu taleplerden biri, İngilizlerin desteğini kazanmak amacıyla Cemaleddin Afgani'nin 12 Kasım 1868'de Hindistan'a sürgün edilmesidir. O dönemde Kabil'de bulunan Seyyid Cemaleddin, Batılı ülkelerin emperyalist faaliyetlerine karşı İslam dünyasını uyandırmak için çaba sarf ediyordu. Şir Ali Han, İngilizleri memnun etmek için onu sürgüne göndermiştir (Keddie, 1997). Şir Ali Han'ın siyasi iktidarı ve sistemini elinde tuttuğu yaklaşık on bir yıl süren hükümdarlığı döneminde, Afganistan, Güney Türkistan bölgesindeki Maimene hükümdarı Mir Hüseyin Han'ın isyanı ve yaşanan çatışma haricinde nispeten barışçıl bir süreç yaşadı (Gubar, 1989). Bu dönemde, Emîr Şir Ali Han için önemli bir dönüm noktası meydana geldi. Rakiplerini bastırırken Hindistan'a resmi bir ziyarete davet edildi. Emîr Şir Ali Han, Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerinin Genel Valisi'nin davetini kabul etti ve Mart 1869'da Hindistan'a gitti. İngiliz kuvvetleri, Emîr Şer Ali Han'ı çok sıcak bir şekilde karşıladı ve mevcut ilişkilerden son derece memnun olduklarını gösterdi (Cevat, 1934). Ambala'da gerçekleşen toplantıda Emîr Şir Ali Han, Rus sömürgeci gücünün tehlikesine karşı İngilizlerden destek talep etti. Ancak yine de Şir Ali Han, İngilizlerden Abdul Rahman ve diğer taht iddia sahiplerine yardım etmemelerini istedi (Bayur, 1987). Ambala'daki görüşmeler sonucunda Lord Mayo, Rusya'nın Türkistan'daki iddialı faaliyetlerinden endişe duyduklarını ve bunu önlemek için Emîr Şir Ali Han hükümetine askeri yardım sağlayacaklarını açıkladı. Ayrıca İngilizler, Afganistan Emîri'ne, emekli subay ve profesyonel ustaları askeri ve sivil eğitim için Afganistan'a göndereceklerinin sözünü verdiler (Kakar, 2006). Emîr Şir Ali Han'ın gezisi sonucunda Lord Granville, 17 Ekim 1872 tarihli mektubunda hükümdarlığının sınırlarını tanımlamıştı. Buna göre, Afganistan'ın kralı olarak, Şir Ali Han'ın komşularına saldırmaması gerekmektedir. İngiltere, Afganistan'ın sınırlarını koruyacak ve ordusunu güçlendirecekti. Şir Ali Han, Britanya Hindistanı'ndaki askeri ve ekonomik gelişmeleri, ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu, Rusya ve İngiltere gibi iki büyük gücün pençesine düştüğünü gözlemledikten sonra durumu daha iyi anladı. Durumu şu şekilde ifade etti: "İlkel bir Afganistan'ın, İngiltere ve Rusya gibi iki güçlü komşusuna aynı şekilde davranması beklenemez. Ayrıca, yurtdışındaki hükümetin güvenilirliği ve itibarı da beklenemez." Emîr Şir Ali Han ayrıca kendisini eleştirerek, "Halkın medeniyet ve barış

için tüm becerileri geliştirken, biz her zaman cahil olan Afganlarız." Dedi (Reştiya, 1957). Şir Ali Han döneminde, İran ve Güney Türkistan'da bazı sorunların yanı sıra Afganistan'da da genel olarak bir barış ortamı hakimdi. Bu sakin ortamdan yararlanan Şir Ali Han, çeşitli reformlara başladı. Bu reformlar sayesinde Şir Ali Han, Afganistan'ın tarihteki en modern hükümdarı olarak kayıtlara geçti.

3.Emîr Şir Ali Han'ın Askeri Modernizasyon Çabaları

19. yüzyıl, bağımsız İslam ülkelerinde genellikle Avrupalıların sömürgeci saldırılarına karşı tepkilerin bir sonucu olarak sosyal ve siyasi hareketlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Türkiye gibi ülkelerde, yüzyılın ilk yarısında askeri ve sivil reformlar başlatılmış ve ikinci yarısında ise reform programları genişletilerek devam ettirilmiştir. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında İran'da bir reform hareketi başlamış ve bu hareketleri takip ederek Afganistan'da da reformların yolunu açmıştır. Bu hareketin öncülerinden biri, 1838 yılında Afganistan'ın doğu vilayetlerinden Kunar vilayetinde doğan Seyyid Cemaleddin Afgani'dir. Seyyid Cemaleddin önce Dost Muhammed Han'ın Emvri sarayına katılmış, Dost Muhammed'in ölümünden sonra ise Şir Ali Han'a katılarak reformların öncülerinden biri olmuştur (Gubar, 1989).

19.yüzyıl, Afganistan'ın çağdaş tarihinde önemli bir dönemdir. Bu dönemde, ülke hem batılı hem de doğulu sömürgeci güçlerin müdahalelerine ve saldırılarına mâruz kalmış, hem de Avrupalı güçlerin, özellikle de İngiliz Hindistan'ın etkisiyle kapitalist sistemin ve sanayi devriminin etkilerini yaşamıştır. İslam dünyasının önemli bir düşünürü ve reformcusu olan Seyyid Cemaleddin Afgani, özellikle Emîr Şer Ali Han'ın (1863-1878) ikinci hükümdarlığı döneminde Kabil'e İslami modernizmi getirmesiyle bu dönemdeki önemli gelişmelerden biridir. Ancak, Emîr Şer Ali Han'ın sarayındaki tepkiler nedeniyle Seyyid Cemaleddin ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, ancak reformlarını Emîr'e devretmiştir. Emîr Şer Ali Han, bu reformları uygulamaya çalışmış ve Afganistan'a yabancı öğretmenler getirilerek eğitim alanında ilk adımlar atılmıştır. Ayrıca, yönetim biçimi ve hukuk sisteminde reformlar yapılmış, idârî yapı yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde Afganistan'da bakanlar ve bir konsey görev yapmış, askeri ve sivil alanda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Matbaanın tanıtılmasıyla birlikte kanunlar yayınlanmış ve bu dönemde fetvalar, talimatlar ve kanunlar da içeren kural ve düzenlemeler oluşturulmuştur (Gubar, 1989).

Emîr Şir Ali Han'ın ikinci saltanatı döneminde eğitime büyük önem verilmiş, Hintli Müslüman ve Türk öğretmenler tarafından yönetilen iki okul açılmıştır. Kabil'in Muradkhani kentinde bulunan

üç sınıflı sivil okul, Melikzade Okulu olarak da bilinir ve hukuk derslerinin yanı sıra diğer dersleri de içeren bir müfredat sunmaktaydı (Reştiya, 1957).

Afganistan'ın modern tarihinin ilk güçlü ordusu, Ahmed Şah Abdali (ölüm 1775) tarafından kuruldu. Ahmed Şah Abdali, etnik orduları düzenli bir orduyla birleştirerek bölgenin en güçlü ordularından birini oluşturdu ve imparatorluğuna benzersiz bir manevra gücü kazandı. Bu ordusuyla, Meşhed'den Neşabur'a ve hatta Delhi'ye kadar geniş bir bölgeyi kendi liderliği ve hakimiyeti altına aldı. Ahmed Şah'ın ölümünden sonra, bu güçlü ordu oğlu Tamiur Şah'a (ölüm 1793) miras kaldı. Tamiur Şah, babasının imparatorluğunu korumak, iç isyanları bastırmak ve kardeşlerinin isyanlarını kontrol altına almak için büyük ölçüde bu ordunun gücünden yararlandı. Ancak, Tamiur Şah'ın ölümüyle birlikte, bu büyük, deneyimli ve güçlü ordu, ikiyüzlülük, iç savaşlar, kardeş katliamları ve oğullarının hırsları nedeniyle kısa sürede parçalandı. Bu durum, ulusal birliğe zarar verdi ve Saduzai yönetiminin düşmesi uzun zaman aldı. Bu durum, yabancı müdahale ve nüfuzun zeminini oluşturdu ve böylece günümüz Afganistan'ının ilk ve en güçlü düzenli ordusu çöktü. Ülke, tek bir komuta ve yönetim altında olmayan, organize bir ordu olmaması nedeniyle Emîr Dost Muhammed Han dönemine kadar anarşi ve kabilecilikle yönetiliyordu. Emîr Dost Muhammed Han (ölüm 1863), saltanatının ikinci döneminde organize bir ordu kurmaya çalıştı. Ancak asıl amacı otoritesini pekiştirmek ve hayatını, ailesini korumaktı. Bazı sebeplerden dolayı bu hedefi gerçekleştiremedi veya yeterli çaba göstermedi. Ülkenin bağımsızlığını yeniden tesis etmek için bu orduyu İngilizlere karşı kullanmayı amaçladı. Kendisinden sonra oğlu Emîr Şir Ali Han, Emîr Dost Muhammed Han'dan miras kalan ordunun gelişimini sürdürerek onu Afganistan tarihindeki en düzenli ve güçlü ordulardan biri haline getirdi. Bu orduda piyade, topçu ve süvari olmak üzere üç ana sınıf bulunuyordu. Emîr Şir Ali Han, Hindistan gezisi sırasında Hindistan ordusundan etkilenmiş ve bu etkiyle dönüşünde, geleneksel olarak kabile liderlerinin askeri birimlerini birleştirerek ordusunu yeniden yapılandırdı. Ancak, mevcut ordunun modern bir yönetim desteklemek için yetersiz olduğunu fark etti ve düzeni değiştirmek için reformlar yapmaya karar verdi. Bu kapsamda, İngiliz ordusu tarzında düzenli ve modern bir ordu kurmaya başladı (Yazıcı, 2011).

Araştırmalar, modern ve düzenli bir ordu oluşturulmasında, Ambala şehrindeki İngiliz Hindistan temsilcisi Lord Mayo tarafından verilen 300.000 pound nakit, 12.000 farklı silah ve askeri eğitimden oluşan yardımın önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Sykes, 1940). Çünkü Şir Ali Han'ın kurduğu modern ordu modeli, Britanya Hindistanı modeline dayanıyordu ve 56.173 askerden oluşuyordu; 42 süvari birliği, 73 piyade birliği ve 48 topçu birliği bulunmaktaydı. Afgan

ordusu, ilk kez Emîr Şir Ali Han döneminde Avrupa tarzı uniformalar giymeye başladı. Emîr Şir Ali Han, el sanatları ve küçük ev sanayileri kurarak halkın bu alanlarda gelişmesini sağladı. Ayrıca, Avrupa silahları ve teçhizatı Kabil'deki atölyelerde başarıyla kopyalandı (Gregorian, 1969).

Merhum Ghulam Muhammed Gubar, " Afganistan Der Mesir-i Tarih " kitabının ilk cildinde, Emîr Şer Ali Han'ın Afganistan'da ordu kurma çabaları hakkında şunları yazmaktadır: Emîr Şer Ali Han'ın ve Afgan ordusunun saltanatı belirsiz bir dönemdedi ve henüz tam bir organizasyona sahip değildi, Souq Al-Jishi'ye göre bu ordu kuruluş dönemindeydi. Gubar, şöyle devam eder: O dönemde Kabil'de bir top, silah ve barut fabrikası faaliyete geçirildi ve Kabil top fabrikasında yabancı silah ve patlayıcıların yanı sıra her ay bir top üretilerek silahlı kuvvetlerin kullanımına sunuldu. Gubar, ticaret, tarım, sanayi ve kültürle ilgili olarak şöyle devam eder: "Bu dönemde medeniyet, kültür, tarım, sanayi, ticaret ve yapılaşma alanlarında önemli ve değerli adımlar atıldı. Önceki yönetim dönemlerine kıyasla büyük bir ilerleme kaydedildi." Gubar, Emîr Şir Ali Han dönemindeki ilerlemeyi Seyyid Cemaleddin Afgani'nin düşüncelerine ve fikirlerine borçlu olduğunu belirtir. Çünkü Seyyid Cemaleddin Afganistan'dan ayrıldığında, Emîr Şir Ali Han'a reform programının ana hatlarını çizen uzun bir dilekçe göndermiş ve sunmuştur. Kral, bu planları memnuniyetle kabul etmiştir (Gubar, 1989).

Makalenin yazarına göre, Afgan kimliğinin kökenleri Emîr Şir Ali Han döneminde ortaya çıkmıştır. Yazar, İngiltere'nin bir ülke ve ulus devlet olarak varlığını sürdürdüğü gerçeğinden yola çıkarak, Afganistan'ın da ulusal bir kimlik ve devlet olma gerekliliğine ulaştığını belirtir. Bu düşüncenin yayılmasında önemli bir rol oynayan Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Afgan kimliği olmadığına ve aslında İslam dünyasını temsil etmek amacıyla konuştuğuna dikkat çeker. Seyyid Cemaleddin Afgani, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer İslam ülkeleriyle iş birliği yaparak sömürgecilik karşıtı hareketin öncüsü olmuştur. Ancak, Afganistan, İran ve diğer ülkeler onun için ikincil öneme sahiptir. Emîr Şir Ali Han döneminde, askeri alanda da yenilikler ve gelişmeler yaşanmıştır. Emîr, modern bir ordu oluşturmak amacıyla Kabil'de matematik, coğrafya, harita ve strateji eğitiminin verildiği ilk askeri okulu kurmuştur. Bu okullar, subayların ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir rol oynamıştır (Kakar, 2006). Ayrıca, Emîr Şir Ali Han, Kabil'in kuzeyinde geniş bir arazi olan Şirpur'da bir askeri merkez inşa ettirmiş ve askeri kuvvetlerin başı, mühimmat ve silah depolarını buraya konuşlandırmıştır (Yazıcı, 2011). Afganistan'da askerlik hizmeti gönüllü olduğundan ve herhangi bir ayrıcalık veya menfaate sahip olmadığından, Emîr Şir

Ali Han'ın modern ve düzenli bir ordu kurmasıyla askerler ilk kez ayrıcalık ve haklara kavuşmuştur. Bu sayede, köylülerin askerlik sırasında çocuklarına ödedikleri ağır masraflar azaltılmıştır (Sykes, 1940).

Görüldüğü gibi, Emîr Şir Ali Han'ın reformları çok yönlüydü ve özellikle askeri modernizasyona odaklanmıştı. Emîr, ruhunu ve hayatını orduya adanarak bu görevi özel bir sorumluluk olarak görmüştür. On yıllık saltanatının sonuna kadar modern bir ordu kurmayı başaran Emîr Şir Ali Han, düzenli ve modern bir orduyu başarıyla kuran ilk Afgan emîri olarak adını duyurmuştur (Kakar, 2006). İlk Sanayi Devrimi dönemi (1760-1840), Güney Asya'da İngiliz sömürgeciliğinin etkisi ve Osmanlı Türkiye'sinde mevzuatın başlamasıyla birlikte, Afganistan'ı da Sanayi Devrimi'nin etkileri ve burjuva değerlerine uyum sağlama zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu dönemde, ülkeye matbaa endüstrisi ve gazetelerin yayınlanması gibi yeni unsurlar girmiştir. Şemsü'n-nehar gazetesi, askeri okulun kurulması, posta iletişimi ve organize bir idarenin kurulması, bazı hukuk kurallarının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç, Emîr Abdul Rahman Han ve Emîr Habibullah Han dönemlerinde de devam etmiştir.

4. yönetim Alanda Modernizasyon Çalışmaları

Emîr Şir Ali Han, askeri alanda modernleşme konusunda önemli adımlar atmış olmasının yanı sıra yönetim alanda da kararlı bir tutum sergileyerek Afganistan tarihinde benzersiz reformlara imza atmıştır (Yazıcı, 2011). Afganistan tarihinde ilk defa olarak hükümet kabinesi modern bir şekilde oluşturulmuş ve bu kabineye eğitimli ve tanınmış kişiler dahil edilmiştir (Gregorian, 1969).

Bu kişilerden bazıları:

1. Seyyed Nur Muhammed Şah, Şansölye;
2. Habibullah Vardak, Maliye Bakanı;
3. Dışişleri Bakanı Arslan Jabbar Khel;
4. Ismatullah Khan Khalji, İçişleri Bakanı;
5. Mirza Mohammad Hassan Khan, Sekreter;
6. Hossein Ali Khan Panjshiri Sepehsalar;
7. Ahmad Ali Khan Chaghatai, Hazine Bakanı (Hazine) (Kakar, 2006; Gubar, 1989).

Ayrıca, 12 kişilik bir meclis bulunmaktaydı. Bu meclis, kral tarafından atanır ve ulusal konularda krala danışmanlık yapardı. Ülkenin önemli meselelerinde, Loya Jirga (Etkili Kişiler Meclisi) adı verilen büyük istişare toplantılarına davet edilirdi (Atayi, 2005).

Emîr, bu toplantılardan birinde Afganistan'ın tüm bölgelerinden 2 bin temsilcinin katılımıyla bir toplantı düzenledi. Bu toplantının amacı, Emîr'in kardeşleri Sardar Mohammad Âmin ve Serdar

Mohammad Şarif arasındaki görüş ayrılıklarını çözmek ve bu konuda alınacak önlemleri belirlemektir (Rahin, 1976). Emîr ayrıca ülkenin her köşesinden bilgi alışverişini kolaylaştırmak için "Postaneyi" faaliyete geçirdi. Seyyid Abul Hasan Kandahari'nin seyahatnamesinde belirttiği gibi, "Kabil'den Herat'a, Celalabad'a, Türkistan'a (Belkh) vs. kadar dakhanahlar, yani matbaalar inşa ettiler (Fetrat, 1989). Aslında Emîr Şir Ali Han, Britanya Hindistanı'nın hükümet sistemi temelinde başbakan, içişleri bakanı, ekonomi bakanı, savunma bakanı, hazine bakanı ve Emîr baş sekreterinden oluşan güçlü bir kabine kurmuştu. Ancak ülke yönetiminde etkili ve faydalı olan bir diğer önemli değişiklik, Şah ailesinin hanedan üyelerinin kilit görevlerde ve bakanlıklarda görev almasının yasaklanmasıydı. Bu, insanların bireysel özelliklerini ve yeterliliklerini ön plana çıkararak farklı etnik kökenlerden insanların yönetim pozisyonlarına yükselmesinin önünü açtı. Bu sayede, Emîr Şir Ali Han, hakimiyetini genişletmek için büyük çaba sarf etti ve ulusal birlik politikaları konusunda belirli bir başarı elde etti. Ayrıca, Ahmad Şah Durrani'nin yakın zamanda uyguladığı çok uluslu ve ev sahibi yönetim tarzını yeniden canlandırmayı bir dereceye kadar başarmış görünüyor (Saikal, 2004).

5.Eğitim Alanında Modernleşme

Timurlular döneminden Emîr Şir Ali Han'ın saltanatının başlangıcına kadar, Afganistan, Timur Şah'ın çocukları ile Muhammedzai reisleri arasında iktidar mücadeleleriyle çalkalanıyordu ve resmi bir eğitim sistemi bulunmuyordu. Emîr Şir Ali Han dönemine kadar eğitim, genellikle yerel ve resmi olmayan okullarla sınırlıydı. Ancak Emîr Şir Ali Han'ın emriyle resmi okullar açıldı, kitaplar basıldı ve tercüme edildi, taş matbaa kuruldu ve haberler yayınlandı. Emîr Musavuf döneminde "Harbiya" okulu ve "Mulki" ve Hanların okulu olmak üzere iki okul kurulmuştur (Gubar, 1989). Bu dönemde Afganistan'da yeni kültürün eğitim ve öğretiminin temelleri atıldı. Osmanlı Devleti de benzer bir askeri modernleşme hareketini 1845'te başlatmış ve eğitim amacıyla Osmanlı subayları Paris'te askeri eğitim almıştı (Erler, 2023).

Kanıtlar, Emîr Şir Ali Han'ın Afganistan'ın eğitimi için ilk adımları attığını gösteriyor. Balkhabi şöyle yazıyor: Kabil'de Emîr Şer Ali Han döneminde ilk kez klasik ve modern tarzda devlet okulları açıldı. O tarihten itibaren şehirde emîrlere ve şehzadeler tarafından birçok okul ve matbaa açıldı, ancak Kabil şehrinin dışında okul kültüründen eser yoktu (Nejad, 1994).

Emîr Şir Ali Han döneminde ülkeye modern eğitim ve basın getirildi, bilimsel ve kültürel ilişkiler yarıya kadar açıldı. Seyyid Cemaleddin Afgani ve takipçilerinin aydınlanma amacıyla başlattıkları

siyasi hareketin Doğu'da giderek artan nüfuzu ve yayılması, Kabil Darbara'daki varlığı bu duruma yeni bir soluk ve hareket kazandırdı. Şemsü-n Nehar'ın basılması ve yayınlanmasıyla birlikte insanlar dünyadaki haberlere ve günün olaylarına daha aşına hale geldi.

Belirtildiği gibi, okul, modern Afganistan tarihinde ilk kez Emîr Şir Ali Han tarafından MS 1875 yılında sivil ve askeri olmak üzere iki okuldan oluşan Kabil'de kurulmuştur. Yazarlar, Emîr Şir Ali Han'ın ilk okulu kurma eylemini Seyyid Cemaleddin Afgani'nin fikir ve önerilerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Ondokuzuncu Yüzyılda Afganistan kitabının yazarı Seyyid Qasim Rashtiya, "Emîr Şir Ali Han'ın, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin ülkeyi terk ederken kendisine devrettiği programa göre ülkede ilk kez sivil ve askeri okullar kurduğuna inanıyor (Reştiya, 1921).

Emîr Şir Ali Han'ın Hanların Özel Okulu olarak adlandırılan özel okulu, ülkenin başkentindeki şeflerinin ve alimlerin yetiştiği bir yerdi. Bu okul, Emîr ve Hanın Darbar ailelerinin çocuklarının hukuk, idare, siyaset ve edebiyat bilimlerini öğrendikleri Kabil'in Balahisar kentinde kuruldu. Emîr'in askeri okulu ise Kabil'in Şirpur kentinde kuruldu. Bu okulda, devlet tarafından karşılanan yurt şeklinde sunulan okuma-yazma, dini ilimler ve tarih gibi teorik ve bilimsel eğitimler veriliyordu. Her iki okul da aslında Afganistan'ın ilk Onursal Eğitim Bakanı ve Şemsü-n Nehar dergisinden sorumlu yönetici olan Abdul Qader tarafından yönetiliyordu. Öğrencilere ayrıca askeri eğitim, top atma kuralları, piyade eğitimi, binicilik, sinyalizasyon vb. eğitimler de verildi. Askeri okulun üç yüz öğrencisi vardı ve masrafları devlet tarafından karşılanıyordu (<https://pajhwok.com> › opinion). Emîr Şir Ali Han, öğrencilerin işlerini bizzat kontrol ediyor ve sınavlarını denetliyordu. Hem sivil hem de askeri okullarda yabancı öğretmenler matematik, coğrafya, kimya ve haritacılık dersleri veriyordu. O zamanki eğitim organizasyonu, bir eğitim müdürü, iç ve dış öğretmenler, genel gözlemci, teslimat memuru, satın alma ofisi ve profesörlerin masraflarını, kitapların basımını ve çalışanların masraflarını içeren kırtasiye ve bütçenin hazırlanmasından oluşuyordu.

Emîr Muhammed Azam Han'ın tahta çıkmasıyla, Seyyid Cemaleddin uzun yıllardır üzerinde çalıştığı yüksek hedeflerini ilk kez hayata geçirmek için zemin hazır olduğunu gördü. Seyyid, kendisinin de notlarında belirttiği gibi, doğu ülkelerine yaptığı gezilerde; bu ülkelerin şartlarını, geri kalmışlıklarının, düzensizliklerinin sebeplerini hep düşünmüş, bu geri kalmışlıkları, anormallikleri düzeltmek için kafasında planlar yapmıştı. Her şeyden önce, yıpranmış otokrasi ve serf lordluğu sistemini ve/veya sömürgeciliği ortadan kaldırmak istiyordu; ona göre halkın yoksulluğunun ve sefaletinin ve ülkenin geri kalmışlığının kaynağı bunlardı. Çağdaş ve modern bir sisteme dönüştürmek. Seyyid Cemaleddin, kitlelerden sınırlı sayıda insanın, masum ve bilgisiz yoksulların hayatta kalma ve sömürülme aracı olan cehalet ve hurafelerin özlemini çekiyordu. Son

olarak Avrupa'da meydana gelen bilimsel ve endüstriyel devrimi temel alarak Afgan toplumunda köklü bir değişiklik uygulamak istedi.

Seyyid Cemaleddin, genç yaşına rağmen bilgi ve tecrübeyle donanmış biri olarak, kendi deyimiyle "beş yıl boyunca dünyayı dolaşarak, her dinden ebeveyn ve fakirlerle birlikte çeşitli zorluklara katlanan" iyimser umutlarla doluydu. "Her milletten, her mezhepten bilim adamları, her sınıftan aydınlar, her ülkenin bilgeleri ve her vilayetin bilim adamları bir araya toplanmıştı." Artık Afganistan'ın işlerini yeterince üstlenmeye ve vatani ile hemşerilerine hizmet etmeye hazırды. Seyyid Cemaleddin, millet ile devlet arasındaki ilişkiyi güçlendirmek ve hükümeti herkese tanıtmak amacıyla; Kabil'de ilk dergiyi kurdu ve Kabil dergisinden sonra Şemsü'n Nehar dergisini yayınladı (Reştiya, 1921). Afganistan'da basın ve gazetecilik alanında atılan ilk adımlar, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin başlattığı reform programlarına dayanmaktaydı, ki bu programlar nispeten Şir Ali Han'ın saltanatının son on yılında uygulanmıştı. Seyyid Cemaleddin Afgani, önceki liderlerin eylem ve düşüncelerinden dolayı olarak faydalanabilmişti, ancak ne yazık ki taraflı ve konuşkan kişilerin varlığı mahkemede onun memleketinden sürgün edilmesine neden oldu. Bununla birlikte, çeşitli ekonomik sektörlerde, iş geliştirmede, gazetecilikte ve basın ile uluslararası ilişkiler alanlarında Afganistan için faydalı bir şeyler yapmayı başardı. Bu reformlar daha sonra Seyyid Cemaleddin'in takipçilerinden biri olan Seyyid Noor Muhammed Şah Foshanji tarafından Emîr Ali Han'ın yönetimi sırasında uygulandı (Gubar, 1989). Şir Ali Han dönemindeki bazı gelişme ve yeniliklerin ortaya çıkmasında Cemaleddin Afgani'nin motivasyonları, faktörleri ve kişiliğinin rolü hakkında pek çok şey söylendi. Bu söylemlerden ve algılardan en tanıdık olanı, bir ölçüde Afgan araştırmacıların değerlendirmelerinde hâkim yönü oluşturan görüş, Seyyid Cemaleddin'in Emîr Şir Ali Han'a verdiği dilekçedir. Khogyani, "Tatamte Bayan fi Tarih al-Afgan" kitabının çevirisinin girişinde şöyle ifade edilmiştir: "Emîr Şir Ali Han'ın reformları Seyyid Cemaleddin ile ilişkilidir. Seyyid Cemaleddin'in ayrılması planlandığı gün, ayrıldı. Emîr'e Balahisar'da bir dilekçe vermiş ve bu dilekçede siyasi bağımsızlığın ilânı, kabine kurulması, askerlerin örgütlenmesi, ulusal dilin güçlendirilmesi, okulların, yolların ve evlerin inşası, yayın yapılması gibi konularda reformlar önermiştir." (Khogiani, 1939). Mir Ghulam Muhammed Gubar, "Afganistan der Mesir-i Tarih" kitabında şöyle ifade etmiştir: Kabil'in Balahisar Kalesi'nde Emîr Şir Ali Han'a veda gününde Seyyid, yazdığı tüm görüş ve reform programını sundu. Şah, memnuniyetle kabul etti ve ülkede uygulayacağına söz verdi (Gubar, 1989). Seyyed Muhammed

Qasim Raştıya, Seyyid Cemaleddin'in Şir Ali Han dönemi reformları bağlamındaki tavsiyelerini önemli ve öne çıkan tedbirler olarak değerlendirirken, ihtilaf noktalarının da altını çiziyordu. Emîr Şir Ali Han ve Seyyid arasında, Seyyid Cemaleddin ile ilgili aynı reform önerileri bulunmaktadır. Seyyid Cemaleddin'in reform programları, Emîr Şir Ali Han'ın yetkilerini sınırladığı (Reştıya, 1921). için Raştıya'nın ve diğer bazı kaynaklarda bahsedilen belgelerin getirdiği bilgilere göre, Seyyid kurucudur. Seyyid Cemaleddin'in Emîr Şir Ali Han'ın reformlarındaki rolünü daha da vurgulamak için yazmaya devam ediyordu. Çünkü Seyyid Cemaleddin, devlet ile millet arasında doğrudan bir ilişki ve anlayış aracı kurmanın önemli olduğunu biliyordu. İlerleme şartı olarak halkın düşüncesi hakimdi. Öncelikle Afganistan'ın ilk dergisi olan "Kabil" adında bir yayın organını kurdu (Reştıya, 1921). Şir Ali Han'ın liderliğinin son on yılında uygulanan reform programlarının temeli, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin girişimlerinin sonucuydu. Dost Muhammed Han'ın arkadaşı Ghulam Manshaneh'in eylem ve düşüncelerinin aksine, Cemaleddin Afgani'nin fikir ve görüşlerinden dolayı olarak faydalanabildi. Emîr Şir Ali Han, yol inşaatı departmanı, ekonomik temellerin güçlendirilmesi, ticaretin geliştirilmesi, gazetecilik, basın ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışmalar yaptı. Bu dönemde iç güvenlik nispeten güvence altına alınmış, reform programlarının Şir Ali Han döneminde Başbakanlık görevini yürüten Cemaleddin Afgani'nin liderlerinden Seyyid Muhammed Şah tarafından uygulanması sağlanmıştır. Afganistan'ın siyasi kaderini etkileyen ülkeler, siyasi müzakerelerde ve ilişkilerde temkinli davranarak bir yandan Afganistan'ın ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü yeniden sağlamaya ve korumaya, diğer yandan İngiltere, Rusya ve İran'ın siyasi baskılarını almaya çalıştı. Ayrıca, Şemsü-n Nehar gazetesinin yayımlanmasıyla Afganistan halkının dış dünyadaki değişimlere tanıtılması yolunda Şir Ali Han dönemi ilk adım olarak değerlendirilebilir (Tanvir, 2000). Seyyid Cemaleddin Afgani, İslam dünyasında ve Afganistan'da modern gazeteciliğin kurucusudur. Gençlik yıllarında yoksul ve sömürge ülkelerde reform faaliyetlerine, toplumsal uyanışa ve entelektüel kazanımlara başladı. Emîr Şer Ali Han'ın hükümdarlığı sırasında, Kabil'de İngilizlerin ve onun casuslarının baskısı altında olmasına, uzun süredir dostu ve meslektaşı Emîr Azam Han'ı kaybetmesine rağmen, Şir Ali Han'ı ve onun fikirlerini kontrol etmeye ve Afgan toplumunun yapısını düzenlemeye çalıştı. Seyyid Cemaleddin Afgani ilk kez Kabil'de Kabil adında bir dergi çıkardı. Bu dergi kaleme yazılmış ve içinde ülkesi "Afganistan'ın reform planlarını ele alıyordu. Seyyid Cemaleddin Afgani tarafından Şir Ali Han'ın hükümdarlığı döneminde 1863-1866 yılları arasında Kabil adında bir dergi çıkarılmış ve halk arasında popüler olmuştur. Şemsü-n Nehar gazetesi yayımlandıktan sonra hâlâ Akhbar (Kabil) veya "Kabil" gazetesi olarak biliniyor olsa da Afgan araştırmacılardan biri de

araştırma makalesinde şu şekilde ifade etmişti: O dönemde Kabil adlı bir gazete Cemaleddin'in yönetimi denetimi altındaydı. Afgani yayımlandı. Hindistan Ulusal Arşivleri'nde Afgani Afganistan'da, Kabil'de yaşadığı ve İngilizler ile Şer Ali Han'ın karşılaşması hakkında bazı yazılar yayınlanmaktadır (Tanvir, 2000). Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Afganistan'dan ayrılmadan önce Kral Şir Ali Han'a sunduğu reform programlarından biri, Afganistan'daki reform programlarını içeren ülke çapında haberlerin yayınlanmasıydı. Şemsü-n Nehar, 1873 yılında Afgan basınında ilk pratik adım olarak yayımlandı. Şemsü-n Nehar'ın ilk sayıları iki sayfa iken daha sonra on altı sayfaya çıkarıldı. Haber metni Nastalik yazıyla yazılmış ve basımı aslında ilk matbaa endüstrisi sayılan taşla yapılmıştır. Afganistan'da gazeteciliğin kurucularından olan gazetenin sorumlu müdürü (Şemsü-n Nehar) Mirza Abdul Ali Han da dikkat çekmiştir. Şemsü-n Nehar iki haftada bir kez Kabil duvarına basılmış ve bir elinde kılıç, diğer elinde (Şemsü-n Nehar) unvanı bulunan bir aslanın iki yüzü arasına Şemsü-n Nehar unvanı süslenmiştir.

Afganistan'da siyasi ideolojilerin oluşumu 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu tarihi dönemde büyük ve etkili şahsiyet Seyyid Cemaleddin Afgani, İslam dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi, vatanı Afganistan'da da sadece siyasi görüşlerin lideri olarak değil aynı zamanda aydınlanma hareketlerinin lideri olarak da çalışmıştır. Ancak ülkenin kaderini belirleyen mutlak ve yarı bağımsız yönetimlerin varlığında, bu yenilikçi düşünce ve fikirler büyük ölçüde etkilenememiştir. Bu fikirler toplumda bir dizi değişim ve deprem yaratmış, aynı zamanda Emîr Şir Ali Han'ın kişiliği üzerinde de etki bırakmıştır. 31 Ocak 1868'de ülkeyi terk etmek zorunda kalan büyük düşünür Seyyid Cemaleddin Afgani, önce Hindistan'a, ardından İstanbul'a gitmiş, bir süre hicret ettikten sonra 1879'da Kabil'e dönerek siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Seyyid Cemaleddin Afgani, Anadolu topraklarında siyasi düşüncelerini olgunlaştırdıktan sonra yurda dönmüş, akabinde İngiliz karşıtlığı nedeniyle İngilizlerin baskısıyla bir kez daha Afganistan'dan sürülmüştür. Seyyid Cemaleddin, Afganistan'ın ilk gazetesi "Şems-ün-Nezar" olan Emîr Şir Ali Han ile çalışmaya başlamış ve aynı yıl "Enjaman Uleması" adında bir fikir hareketi de kurmuştur. Ancak tüm bu faaliyetleri kendi çıkarlarına aykırı gören İngilizler, Afganistan Emîri'ne baskı yaparak Seyyid Cemaleddin Afgani'nin sınır dışı edilmesini talep etmişlerdir. Bu baskılar altında Seyyid Cemaleddin Afgani, 1879 yılında Afgan yönetimi tarafından İran'a sürgüne gönderilmiştir (Yusofi, 2013). Bu hareketin liderinin sürgün edilmesinin ardından 20. yüzyıla kadar ülkede siyasi hareketler faaliyet göstermemiştir. Babası Abdül Rahman Han'ın 1901 yılında vefatından sonra

6.Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Afganistan'daki Meşrutiyet Sürecine Etkisi

Seyyid Cemaleddin Afgani özel bir tür çağdaş İslami hareketin kurucusudur (https://www.academia.edu/42639872/%C4%B0slami_Modernizmin_Kurucusu) ve bu konuda ayrıcalıklı ve benzersiz bir konuma sahiptir. Mağrip çalışmaları ve Batı medeniyetiyle olan olumlu etkileşim, bugün asıl ilgi alanımız olan gelenek ve modernite mücadelesine doğru yanıtın incelenmesi gibi bazı konuları çok önemlidir. O, İslam dünyasının gerçeklerini yakından incelemiş, Batı medeniyetine dair teorik ve pratik bilgiye sahip, aynı zamanda da bilimsel konulardaki entelektüel akım, hoşgörü ve yönelimin, Müslüman düşünürlerin büyük bir kısmının entelektüel temsilcisi olabilir. Önemi ve statüsü büyüktü. Bilimi doğru biliyordu. Seyyid Cemaleddin bu konuda şöyle diyor: "Bilimin sınırı ve sonu yoktur, bilimin faydalarının da sınırı yoktur ve bu düşünceler sonlu ve sınırlıdır, sonlu olmayan ve sınırsız olanlarla kuşatılamaz." Dünya sultanı ilimdir (Ahmady, 2012) ve ilim olmadan saltanat yoktu, yoktur ve olmayacaktır." (Esadabad, 1934). Seyyid Cemaleddin Afgani, modern dünyanın gelişmelerini İslam dünyası ile bağlantılı olarak analiz ediyordu. Seyyid Cemaleddin'in görüşleri İslam dünyasında değişikliklere neden oldu; bunlar arasında İran ve Afganistan'daki meşrutiyet hareketi de vardı. Özellikle kendisi de üstün bir hukukçu olan Mirza Malkum Han'ın Seyyid Cemaleddin ile güçlü bir ilişkisi vardı ve bir Kanun dergisinde birlikte çalışarak kraliyet zulmüne karşı birbirlerine destek oldular. Her ikisi de İslam alimlerinin zulme karşı mücadelesinde ve temelde devletin siyasi yapısındaki her türlü değişim ve gelişmenin, alimlerin ve onların liderliğinin katılımına ve güçlü varlığına bağlı olduğuna inanıyordu ve tam da bu düşüncenin derinlikli temeli vardı. İran ve Afganistan'daki anayasal hareketin liderler üzerindeki etkisi var. Seyyid Cemaleddin ve Mirza Malkum Han'ın İslam külliyesindeki güç merkezlerine, yani din kurumuna ve dini elitlerin önderliğinde zulme karşı mücadele yöntemlerine yönelik ortak eleştirileri, bu iki kişinin öğretilerinden ve görüş alışverişinden söz etmektedir. Özellikle Seyyid Cemaleddin'in Mirza Malkum Han üzerindeki etkisi büyüktür (Yılmaz, 2012). Yaklaşık bir buçuk asır önce İstanbul'da yayınlanmaya başlayan "Ahtar" gazetesi, bir hukuk dergisinin yanı sıra, kuruluşunda Cemaleddin'in önemli ve ciddi katkısının olduğu ilk düzenli yayındır. "Ahtar", Fars dilinin uyanışında büyük rol oynayan Fars dili basın tarihinin en önemli gazetelerinden biridir. Kaçar dönemi ve İranlıların modern kavramlarla tanışması, İran'ın sonraki yıllardaki sosyal politik geleceğinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde İran'ın Avrupa ülkeleriyle Safevi döneminden başlayan ilişkileri önemli ölçüde genişlemiştir. Feth

Ali Şah Kaçar döneminde İran'dan öğrenciler Avrupa ülkelerine gönderilmiş ve bu öğrencilerden biri olan Mirza Saleh Şirazi, bir matbaa makinesi satın alarak nasıl kullanılacağını öğrenmiştir. Nasıreddin döneminde, o dönemin az sayıdaki gazetesine uygulanan tiranlık, boyun eğdirme ve yaygın sansür, Nasıreddin Şah'ın yapısal reformları göz ardı etmesi ve ülkenin siyasi ve sosyal durgunluğu gibi sebepler birçok İranlı yazarı, aydını göç etmeye zorlamıştır ve özgürlük savaşçıların da diğer ülkelere gitmesine neden olmuştur. Nasıreddin'in baskı ve zulmü nedeniyle İran'ı terk etmek zorunda kalan muhacirlerden biri de Seyyid Cemaleddin Afgani'ydi (Karadeniz, 2017). Afgani, diğer entelektüel yazarlarla birlikte, yaşadıkları ülkelerde Farsça gazeteler yayınlamaya yöneldi. Bu gazeteler arasında Londra'da "Kanun", Kalküta'da "Habl al-Mattin", Paris'te "El-urvetül-vüska", Kahire'de "Parrush", Kalküta'da "Moftah al-Zafar" ve İstanbul'da "Ahtar" vardı. Bu gazete ve yayınlar insanları, özellikle de gençleri yeni siyasi ve toplumsal fikirlerle tanıştıyordu. Ancak "Ahtar", hem yayın yeri ve yazarlarının kompozisyonu hem de Afganistan ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve sosyal koşulları arasındaki benzerlikler nedeniyle her zaman büyük saygı görmüştür. Uyum Dönemi olarak bilinen bu dönemde Osmanlı Devleti büyük değişimler geçirmişti. "Ahtar" gazetesinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid anayasayı kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi, Cemaleddin ve Mahmud Terzi gibi düşünür ve aydınlar üzerinde büyük etki yarattı ve Mahmud Terzi'yi Afganistan'da anayasacılık için bir model haline getirdi. "Ahtar"ın yazarları ve moderatörleri Mirza Mehdi Tebrizi, diğer adıyla Ahtar, Seyyid Cemaleddin Esadabadi, Şeyh Ahmad Rouhi, Mirza Ali Muhammad Han Kashani, Agha Muhammad Tahir Tebrizi, Hacı Mirza Najafali Han Danesh Khooi, Mirza Hossein Khabirul Molk, Mirza Habib Isfahani'dir. Haji Rezagholi Khorasani, Talebov Tebrizi, Fathullah Han Shibani, Mirza Habib Dastan ve Mirza Yusuf Han Manshar al-Doulah ise eleştirel görüşlerini sunarak İslam'ın meselelerini ve sorunlarını inceleyen "Ahtar"ın en önemli yazarları ve işbirlikçileri arasındaydı. Kendi toplumlarının, hükümetin politikalarını, ülkenin siyasi ve idârî organizasyonlarını eleştirdiler. "Akhtar"ın içerikleri ve yazıları nadiren gerçek isimlerle, çoğunlukla takma adlarla yayınlanıyordu. Bu arada "Akhtar" içeriklerinin önemli bir kısmı okuyucuları tarafından yazılmıştır (Şebani ve Tabiş, 2021). Bunun da ötesinde Afganistan tarihinde bilimin İslami ve İslami olmayan diye ayrılmasına karşı çıkan ilk kişi olan Seyyid Cemaleddin şunları söyledi: Alimlerimiz bu dönemde bilimi iki kategoriye ayırmışlardır; Birisine Müslüman bilimi, diğerine ise "İslami olmayan" Farang bilimi deniyor ve bu nedenle başkalarının bazı faydalı bilimleri öğretmesini yasaklıyorlar ve bilimin hiçbir kavme atfedilmeyen asil bir şey olduğunu anlamadılar. Başka hiçbir şeyle bilinmez ama

bilinen her şey bilimle bilinir ve meşhur olan her kavim bilimle tanınır. Bilimi insana değil, insanı bilime atfetmek gerekir. Aristoteles'in söylediği bilimleri Müslümanların bilmemesi ne kadar şaşırtıcı. Sanki Aristoteles büyük Müslümanlardanmış gibi şehvetin sona ermesine atfedilir ama Galileo'ya, Newton'a, Kepler'e bir şey atfedilirse inanmazlar (Esadabad, 1934). Seyyid Cemaleddin, İslam ile bilim arasındaki derin ve yakın bağı anlatmak amacıyla Müslümanların dikkatini İslam perspektifinden bilimin önemine çekmeye çalışmıştır. O, İslam ile bilim arasında herhangi bir çelişki görmemiş ve İslam dininin ilim ve öğretilerine en yakın dinin olduğuna ve İslam dininin temelleri ile bilim ve öğretiler arasında hiçbir çelişki bulunmadığına inanmıştır. Bu nedenle yeni bilim ve teknikleri reddeden her türlü önyargıya karşı çıkmış, dini önyargılardan dolayı her nerede olursa olsun erdemi, kemali, bilimi ve bilgiyi görmenin farz olduğunu, kendilerini en üstün kişiler olarak gördüklerini ifade etmiştir. Evvela buna ulaşılmaya çalışmalı, İslam düşmanlarının fazilet ve kemâlde kendilerini aşmalarına izin vermemelidirler (Dihkani ve Barani, 2018).

Sonuç

19. yüzyılda bazı bağımsız İslam ülkelerinde, genellikle Avrupa ülkelerinin saldırganlığına ve sömürgeleştirilmesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bir dizi siyasi ve toplumsal hareket meydana geldi. Ancak aynı zamanda, bu hareketler Avrupa medeniyetinin kazanımlarını elde etme çabasıydı. Pek çok tarihçiye göre Mısır, Türkiye, İran ve Afganistan'daki bu hareketler, o dönemin büyük düşünürü Seyyid Cemaleddin Afgani'nin düşüncelerinden etkilenmiş olup siyasi, ekonomik ve sosyal yapıları reformlar ve akımlarla değiştirmeye yönelmiştir.

Afganistan'da bu tür reformlar, Emîr Şir Ali Han'ın saltanatının ikinci döneminde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Emîr Şir Ali Han, güce güvenmeye başladığında bir dizi reform başlatmıştır ve bu reformlarda Seyyid Cemaleddin'in tavsiyelerinden de yararlanmıştı. Emîr Şir Ali Han'ın ülkede uyguladığı reformlar arasında modern okulların kurulması, modern gazetecilik, postane, modern devlet kurumları ile ekonomik ve askeri alanlardaki reformlar bulunmaktadır. Özellikle, okullar konusunda, modern Afganistan tarihinde ilk kez Emîr Şir Ali Han tarafından 1875 yılında sivil ve askeri olmak üzere iki okulun kurulması önemlidir. Yazarlar, Emîr Şir Ali Han'ın ilk okulu kurma eylemini Seyyid Cemaleddin Afgani'nin fikir ve önerilerine dayandırıldığını belirtmekte ve şunları ifade etmektedirler: "Emîr Şir Ali Han, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin ayrılırken kendisine devrettiği programa göre hareket etti. Ülkede sivil ve askeri okulların

kurulması, ülkede ilk kez gerçekleşti. Emîr, askeri alanda görev yapacak kişileri yetiştirmek amacıyla Kabil'de matematik, coğrafya, haritalar ve strateji öğretildiği ilk modern askeri okulu açtı. Bu okullarla subayların ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı."

Emîr Şir Ali Han, askeri alanda yaptığı modernleşme çalışmalarının yanı sıra yöntem alanda da kararlı bir şekilde reform yaparak Afganistan tarihinde benzeri görülmemiş adımlar atmıştır. Afganistan tarihinde ilk kez, devlet kabinesi modern bir şekilde oluşturulmuş ve kabineye eğitimli ve tanınmış kişiler dâhil edilmiştir. Emîr Şir Ali Han, iki büyük imparatorluk olan Rusya ve İngiltere arasındaki egemenlik dengesini korumuştur. Ancak son zamanlarda Afganistan çevresindeki İngiliz-Hint kolonisi, İngiliz ordusunun saldırısına mâruz kalmıştır. İngilizler, Çarlık Rusya'sının Orta Asya'daki ilerleyişinden her zaman korkmuş ve Ruslar bu ilerlemeyi gerçekleştirmeye çalıştıklarında İngiliz-Hint kolonilerine saldırmışlardır. Şir Ali Han, ülkesinin İngilizler gibi siyasi ve askeri silahlarla donatılmadığı sürece İngilizlerle baş edemeyeceğini anlamıştır. Bu nedenle, halkın hükümetin faaliyetlerinden haberdar olmasını sağlamak ve halk arasında işlerin yeni bir şekilde ilerlemesi için yeni bir zihniyet oluşturmak amacıyla Şemsü-n Nehar adında bir bilgilendirme dergisi kurmuştur. Seyyid Cemaleddin'in Emîr Şir Ali Han üzerindeki etkileri gözlemlenebilir. Emîr Şir Ali Han, Seyyid Cemaleddin'in reformist hareketlerinin ve düşüncelerinin etkisi altında, kültürel ve siyasi reformlara doğru bir yönde ilerlemiştir. Avrupa prensiplerini ve modern reformları uygulayarak, askeri, idârî, eğitim ve basın sektörlerinde toplumu ilerleme, uyanıklık ve bilinç yönünde yönlendirmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

Ahmady, E. (2011). *Cemaleddin Afgani'nin Düşünce Dünyası*, Selçuk Üniversitesi, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Algar, H. (1369 H). *Mirza Malkum Han* (Çev. C. Uzmiya). Muderis Neşriyat.

Ahmadi, N. (1995). *Simay-i Kabil*. Sazmani Tabliaat.

Atayi, M. İ. (2005). *Tarih Musir Afganistan*. (fa. Çev. J. Rahman). Kamgar.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*, C.III. Türk Tarihi Kurumu Basımevi.

Cevat, M. (1934). *Afganistan*. (Basım Yeri Yok).

Dihkani, M. ve Bârâni, M. R. (2018). Câygâh-i Revâdar-i der Temeddün Saz-i İslam-i az.

Dîdgah-i Seyyid Cemalettin Esedabadi, *Journal of Imamiyyah Studies*, 99-122.

- Esadabad, S. C. (1934). *Mecmûa-i Makalat-i Cemaliyh, Lütfullah Esadabadi*. Ardin Neşriyat.
- Erler, M.Y. (2023). *Kuleli Karargâhı 'nda Eğitim ve Öğretim*. Libra Yayınları.
- Farhang, Mir M. S. (1992). *Afganistan dar Panç Qarn-i Akhir, Dorekhsish*.
- Farhang, Mir M. S. (1992). *Afganistan dar Panç Qarn-i Akhir, Dorekhsish*.
- Farukh, S.M. (1992). *Tarih-i Siyasi Afganistan*. İtişarat İhsani.
- Fetrat, M. A. (1989). *Gezariş Sefâret-i Kabil*. Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Gregorian, V. (1969). *The Emergence of Modern Afganistan*. California.
- Gubar, Mir G. M. (1989). *Afganistan der Mesîr-i Tarih*. Merkez-i Neşir-i İnkılab.
- Habibi, A. H. (1993). *Jünbişi Meşrutiyet der Afganistan*. İsmailian.
- Kakar, M. H. (2006). *A Political and Diplomatic History of Afganistan*. Boston.
- Karadeniz, Y. (2017). *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esedabadi (Afgani)*. Gece Kitaplığı.
- Kurbanov, Ş. (2011). *Cemaleddin Efgani ve Türk Dünyası*. Doğu Kitabevi.
- Keddie, N. (1997). *Cemaleddin Efgani- Siyasi Hayatı* (Çev. A. Yaçinkaya). Bedir Yayınevi.
- Khogiani, M. A. (1939). *Hayat-ı Seyyid Cemaleddin Afgani*. Kabil Public Press.
- Lee, J. I. (2018). *Afghanistan A History from 1260 to The Present*. London.
- Mahzumi Paşa, M. (2018). *Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları* (Çev. Â. Yerinde). Klasik Yayınları.
- Rahin, R. (1976). *Tarih Matbuaat Afganistan*. Saayid.
- Riştaya, S. Q. (1957). *Tarih-i Muhtasar Afganistan*. Kabil.
- Reştaya, S. Q. (1957). *Afganistan der Qarn-i Nozdeh*. Matbaa-i Devleti.
- Reştaya, S. Q. (1921). *Seyyid Cemaleddin Afgani ve Afganistan*. Beyhaqi.
- Saray, M. (2011). *Türkistan'da Rus İngiliz Rekâbeti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 397-416.
- Saikal, Â. (2004). *Modern Afganistan A History of Struggle and Survival*. New York.

Şebani, M. ve Tabiş, N. (2021). Ahter Sitâre-yi der İnkâr-i Tariki. *Aasoo*, 3, 121-131.

Sykes, Sir P. (1940). *A History of Afganistan*. (C.1). London.

Tanvir, H. (2000).Tarih Rûznâmenigâr-i Afganistan, Bahş-i İtişarat-i İlmi Ferhengi-i Enstitüt Tahkikat ve Bazsaz-i Afganistan Yayınları.

Wheeler, S. (1895).*The Amir Abdur Rahman*. Landon.

Yazıcı, O. (2011). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834- 1922*. Mengüceli Yayınları.

Yusofi, S. H. (2013). *Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

Yılmaz, A. (2012). *Seyyid Cemaleddin Afgani ve Din Eğitimi Anlayışı* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Zamani, H. M. (2013). *Tarih-i Revabet-i Haricî Afganistan*. Tabeş Neşriyat.

https://www.academia.edu/42639872/%C4%B0slami_Modernizmin_Kurucusu